

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 11 (2017)

Αναρχία: ουτοπία ή αναγκαιότητα για ελευθερία;

Ζαχαρούλα Θεοδώρου

doi: [10.12681/ethiki.22762](https://doi.org/10.12681/ethiki.22762)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοδώρου Ζ. (2020). Αναρχία: ουτοπία ή αναγκαιότητα για ελευθερία;. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (11), 64–70.
<https://doi.org/10.12681/ethiki.22762>

Αναρχία: ουτοπία ή αναγκαιότητα για ελευθερία;

ΖΑΧΑΡΟΥΛΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Τι είναι αναρχία; Οι άνθρωποι, στην καλύτερη περίπτωση, συνήθισαν να την ταυτίζουν με μια εξιδανικευμένη κατάσταση, με μία ουτοπία, που εξαιτίας του ιδανικού χαρακτήρα της είναι ανέφικτη. Στη χειρότερη περίπτωση, οι περισσότεροι θεωρούν την αναρχία συνώνυμη του χάους και της αταξίας. Η αναρχία ορίζεται ετυμολογικά από το στερητικό -α- και τη λέξη «αρχή», που σημαίνει εξουσία. Ο Ερρίκο Μαλατέστα, Ιταλός αναρχικός, σε ένα από τα δοκίμια του, ορίζει την αναρχία ως εξής: «Η αναρχία είναι μια λέξη που προέρχεται από τα Ελληνικά και σημαίνει, αυστηρά μιλώντας, δίχως κυβέρνηση: την κατάσταση ενός λαού δίχως οποιαδήποτε συγκροτημένη εξουσία»¹.

Αφού, λοιπόν, αναρχία σημαίνει χωρίς εξουσία, είναι ευνόητο ότι οι αναρχικοί εναντιώνονται στο όργανο από το οποίο εκπορεύεται η εξουσία. Το όργανο αυτό είναι το κράτος, που ασκεί την εξουσία μέσω των θεσμών διακυβέρνησης και των νόμων, καθώς και μέσω ατόμων στα οποία παρέχει αξιώματα. Οι άνθρωποι οργανώνονται σε κοινωνίες, προκειμένου να επιβιώσουν. Το κράτος, με την επιβολή νόμων, αναλαμβάνει την οργάνωση της κοινωνίας και την προστασία των ατόμων, καθιστώντας τη συμβίωση αρμονική. Ωστόσο, πώς μπορεί να θεωρηθεί ειρηνική η συνύπαρξη των ανθρώπων, όταν ο πλούτος ανήκει σε ορισμένους, στους προνομιούχους, που η κοινωνία τους έχει εξασφαλίσει μια ιδιαίτερα ευνοϊκή θέση και μεταχείριση, όταν το δικαίωμα στην ιδιοκτησία το έχουν όλοι, ενώ τη δυνατότητα λίγοι, και όταν κάποιος διά της εξουσίας επεμβαίνουν στη ζωή των υπολοίπων επηρεάζοντας και ορίζοντας τη συμπεριφορά τους; Μέσα σε ένα τέτοιο κράτος εξαιρείται η πολιτική και οικονομική ανισότητα και

περιορίζεται η ελευθερία των ατόμων, αφού είναι υποχρεωμένα να υπακούν στους νόμους, που συνοδεύονται από την απειλή της τιμωρίας. Για τους αναρχικούς, το κράτος υποδουλώνει την ανθρώπινη ζωή μέσω της εξουσίας. Η εξουσία καταστρέφει και διαφθείρει τόσο αυτούς που υποτάσσονται σε αυτήν, όσο κι εκείνους που την ασκούν².

Γιατί οι άνθρωποι φοβούνται την εκδοχή μιας αναρχικής κοινωνίας, χωρίς κράτος και διακυβέρνηση; Αυτό συμβαίνει, διότι οι άνθρωποι έμαθαν να αναζητούν αρχηγούς. Συνήθισαν να κυβερνώνται από μια ανώτερη δύναμη και κατέληξαν να ενστερνίζονται τις ίδιες αρχές με τους κυβερνήτες τους, τις αρχές της εξουσίας και της ιεραρχίας³. Ο Μαλατέστα έκρινε πως ο άνθρωπος προσαρμόζεται στις συνθήκες μέσα στις οποίες ζει και μεταβιβάζει κληρονομικά τις αποκτημένες του συνήθειες. Για παράδειγμα, αν κάποιος γεννηθεί σε μια κοινωνία όπου δεν γελά κανείς, θα προσαρμοστεί σε αυτή την κατάσταση και θα τη μεταβιβάσει σε όσους τον διαδεχτούν. Στην περίπτωση που κάποιος άλλος παρουσιαστεί και τον πληροφορήσει πως έχει τη δυνατότητα να γελάσει, δεν θα τον πιστέψει και θα θεωρήσει το γέλιο ακατόρθωτο. Άρα, κατά τον Μαλατέστα, αν κάποιος γεννηθεί και ζήσει μέσα στην υποδούλωση, τότε θα αποκτήσει την πεποίθηση πως η υποδούλωση αποτελεί βασική προϋπόθεση της ζωής και πως η ελευθερία δεν υφίσταται⁴. Ομοίως συμβαίνει και με το κράτος: αυτό προϋπάρχει και, όταν οι άνθρωποι έρχονται στον κόσμο και αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα, το αντιμετωπίζουν ως αναγκαίο όρο για τη διατήρηση και τη συνέχιση της ζωής.

Πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει μια κοινωνία χωρίς κράτος και κυβέρνηση; Ορισμένοι φιλόσοφοι, όπως ο Χομπς, υποστήριξαν ότι η κοινωνία, δίχως κράτος, είναι ισοδύναμη με εμφύλιο πόλεμο και δεν διαθέτει κανένα ίχνος ειρηνικής ζωής. Κι αυτό, καθότι η ανθρώπινη φύση είναι γεμάτη από ένστικτα εγωισμού, απληστίας και επιθετικότητας. Επομένως, σε μια κοινωνία όπου το κράτος δεν υπάρχει και -ως επακόλουθο- η προστασία δεν μπορεί να εξασφαλιστεί, τα άτομα, λόγω των κακών ενστίκτων

τους, θα αλληλοσπαραχθούν και θα επιβιώσουν μόνο μέσω της εξόντωσης του άλλου. Συνεπώς, μονάχα το κράτος δύναται να περιορίσει τέτοιες παρορμήσεις και να εγγυηθεί την ευταξία. Η αναρχική πολιτική φιλοσοφία του 19^{ου} αιώνα εκφράζεται από τη φράση *η αναρχία είναι τάξη* (*L' Anarchie est Ordre*), της οποίας η πλήρης ανάπτυξη είναι: *η αναρχία είναι τάξη, η κυβέρνηση είναι εμφύλιος πόλεμος*⁵. Η παραπάνω ρήση διατυπώθηκε το 1848 από τον Ανσέλμ Μπελγκαρικό⁶ και αργότερα αποτέλεσε έμπνευση για το αναρχικό σύμβολο του Α μέσα σε όμικρον (όπου το όμικρον παραπέμπει στη λέξη *ordre*) - και όχι μέσα σε κύκλο, όπως πολλοί ισχυρίζονται. Ο Πιέρ-Ζοζέφ Προυντόν, Γάλλος φιλόσοφος, ο πρώτος που αυτοχαρακτηρίστηκε αναρχικός, ασπάζεται την άποψη του Μπελγκαρικό και, κάνοντας λόγο για τάξη, αναφέρεται στην εγγενή φυσική τάξη που διέπει το σύμπαν και τους ανθρώπους, στη φυσική τάση των ανθρώπων να οργανώνουν τις ζωές τους με ειρηνικό τρόπο. Κατά τον Προυντόν, το κράτος και η ιδιοκτησία διαταράσσουν τη φυσική τάξη και παραβιάζουν το δικαίωμα της ανθρώπινης ελευθερίας, δημιουργώντας το χάος και την αταξία. Άρα, αν οι άνθρωποι πορευτούν μέσα σε μια κοινωνία που στερείται αρχής και εξουσίας και αφευθούν ελεύθεροι, δίχως περιορισμούς και συμβάσεις, τότε, ακριβώς λόγω της εμφυτικής τάξης που τους διακατέχει, θα κατορθώσουν να συνεννοηθούν και να συνεργαστούν αρμονικά, χωρίς να αλληλοσκοτωθούν.

Η ανθρώπινη φύση, όμως, δεν μπορεί να είναι στην ολότητα της ούτε καλή ούτε κακή. Οι αναρχικοί φιλόσοφοι, δεχόμενοι τούτη τη διαπίστωση και παρατηρώντας την ανθρώπινη φύση με μια πιο σύνθετη ματιά, αναγνωρίζουν πως -εκτός από την καλοσύνη- «φωλεύουν στην ανθρώπινη ψυχή και ανταγωνιστικές δυνατότητες»⁷. Δηλαδή, τα ανθρώπινα όντα είναι από τη φύση τους προικισμένα με ηθικές αρετές, αλλά ταυτόχρονα είναι ικανά να διαφθαρούν και να διαπράξουν το κακό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, οδηγούμαστε σε αδιέξοδο, αφού δεν γνωρίζουμε ποια από τις δύο πλευρές της ανθρώπινης φύσης θα επικρατήσει σε μια κοινωνία χωρίς κράτος. Οι αναρχικοί καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ανθρώπινη φύση πλάθεται κάτω από ορισμένες

κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες⁸. Ειδικότερα, το κράτος, με τους καταναγκαστικούς νόμους και την εξουσία που διαφθείρει, ενισχύει τα ένστικτα του κακού στους ανθρώπους, εγκλωβίζοντας τους σε μια κοινωνία αδικίας και καλώντας τους να παίξουν τους ρόλους θυτών και θυμάτων. Ενώ, αντίθετα, μια κοινωνία χωρίς κράτος ενισχύει τα θετικά ένστικτα των ανθρώπων. Από τη στιγμή που οι άνθρωποι δεν ρυθμίζονται ούτε ελέγχονται από το κράτος, ενώνονται μεταξύ τους και συμβιώνουν μέσα σε ένα περιβάλλον σύμπνοιας.

Η αναρχία χαρίζει στον άνθρωπο την ελευθερία και αυτή με τη σειρά της γεννά την τάξη. Ο Μπέντζαμιν Τάκερ, Αμερικανός ατομιστής αναρχικός, επηρεασμένος από τις ιδέες του Προυτόν, γράφει: «Η ελευθερία είναι η Μητέρα, και όχι η κόρη, της Τάξης!»⁹.

Στην αναρχική κοινωνία οι νόμοι δεν επιβάλλονται από κάποια ανώτερη δύναμη ούτε αποτελούν εξωγενή παρέμβαση, αλλά δημιουργούνται από τα άτομα. Δεν υφίσταται πλέον η κυβέρνηση ανθρώπου από άνθρωπο αλλά η κυβέρνηση του κάθε ανθρώπου από τον εαυτό του και μόνο. Η αναρχία, δηλαδή, αποτελεί μια μορφή αυτονομίας και αυτοκυβέρνησης. Η ιδιοκτησία στηρίζεται στην ιδέα της αμοιβαιότητας, η οποία εμπεριέχει την αυθεντική φύση της ανταλλαγής και επιφέρει κοινωνική ισότητα. Τα άτομα ανταλλάσσουν μεταξύ τους αγαθά και υπηρεσίες, χωρίς συμφέρον αλλά με τιμιότητα, κι έτσι επέρχεται ισορροπία μέσα στην κοινωνία¹⁰. Οι σχέσεις των μελών της αναρχικής κοινωνίας βασίζονται στην αρχή της αλληλοβοήθειας, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Κροπότκιν. Τα ανθρώπινα όντα συνδέονται αυθόρμητα σε ομάδες αμοιβαίας βοήθειας και οργανώνουν οικιοθελώς μια οικονομία που διασφαλίζει την ικανοποίηση των αναγκών τους. Ο αναρχικός αναγνωρίζει τη μοναδικότητα του ατόμου και επιτρέπει την οργάνωση του στο βαθμό που το άτομο αναζητά τη συμπάθεια και την αλληλοβοήθεια ανάμεσα στους συντρόφους του¹¹. Είναι, όμως, πραγματικά ελεύθεροι οι άνθρωποι σε μια αναρχική κοινωνία; Κατά τη γνώμη μου, το γεγονός ότι είναι όλοι ίσοι δεν εξασφαλίζει το ότι είναι όλοι ελεύθεροι, διότι, προκειμέ-

νου να είναι ίσοι και αλληλέγγυοι με τον διπλανό τους, περιορίζουν την ατομική τους ελευθερία. Ορίζουν οι ίδιοι τους νόμους, οι νόμοι, όμως, εξακολουθούν να υπάρχουν. Ορίζοντας τους νόμους, θέτουν όρια στην ελευθερία τους για να ζήσουν αρμονικά. Η διαδικασία αυτή, παρόλο που γίνεται εκούσια, δεν αναιρεί το γεγονός του περιορισμού. Κρίνω πως σε μια αναρχική κοινωνία δεν υπάρχει απόλυτη ελευθερία· δεν παύουν, όμως, τα άτομα να είναι περισσότερο ελεύθερα απ' ό τι σε μια κοινωνία με αρχή και κυβέρνηση.

Η αναρχία αποτέλεσε πολιτικό κίνημα με σημαντική δράση στον Ισπανικό εμφύλιο. Το πραξικόπημα του στρατηγού Φράνκο, τον Ιούλιο του 1936, δεν προκάλεσε μόνο τον πόλεμο μεταξύ των Ισπανών Εθνικιστών και των Δημοκρατικών, αλλά οδήγησε σε κοινωνική επανάσταση, στην οποία πρωτεύοντα ρόλο κατείχε το εργατικό κίνημα και οι αγρότες που είχαν οργανωθεί στη CNT (Confederacion Nacional del Trabajo, Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας Αναρχοσυνδικαλιστών). Η δράση των αναρχικών της Ισπανίας εκκινούσε θεωρητικά από τις ιδέες του Μπακούνιν. Ο Ρώσος αναρχικός υποστήριζε πως η επανάσταση πρέπει να στοχεύει στην καταστροφή της κρατικής μηχανής, πως μια επαναστατική οργάνωση ισούται με κοινότητα αδελφών (ανδρών και γυναικών), πως βασική κοινωνική ομάδα πρέπει να θεωρείται η κολεκτίβα, και πως η βία, αν είναι αναγκαία, πρέπει να ασκείται από ένοπλους επαναστάτες, που θα είναι οργανωμένοι σε λαϊκές πολιτοφυλακές¹².

Κατά τη διάρκεια της ισπανικής επανάστασης, ολόκληρος ο διοικητικός μηχανισμός, σε μεγάλο τμήμα της Δημοκρατικής Ισπανίας, περιήλθε στα συνδικάτα και τις πολιτικές οργανώσεις. Σε πολλές πόλεις, η αστυνομία είχε αντικατασταθεί από ένοπλες περιπόλους εργατών, ενώ από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τα κόμματα δημιουργήθηκαν μονάδες πολιτοφυλακής, στις οποίες συμμετείχαν τόσο άντρες όσο και γυναίκες. Παράλληλα, ένα τεράστιο δίκτυο τοπικών επαναστατικών επιτροπών συντόνιζε τον ανεφοδιασμό των πόλεων, τις οικονομικές λειτουργίες, την απονομή της δικαιοσύνης και τις περισσότερες όψεις της

κοινωνικής ζωής που σχετίζονταν είτε με την παραγωγή είτε με την κουλτούρα¹³. Τα συνδικάτα είχαν καταλάβει τα εργοστάσια, οι δημόσιες υπηρεσίες διευθύνονταν από τους ίδιους τους εργαζόμενους και οι μικροί καταστηματάρχες οργανώθηκαν σε κλαδικά συνδικάτα¹⁴. Στην επαρχία, μεγάλη έκταση αγροτικής γης καταλήφθηκε και κολεκτιβοποιήθηκε, ενώ κομμούνες χωριών δημιουργήθηκαν σε πολλές περιοχές. Ωστόσο, η οξύτητα του ανταγωνισμού μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων του Δημοκρατικού στρατοπέδου οδήγησε στη φθορά και στο τέλος της επανάστασης. Το αναρχικό κίνημα κατηγορήθηκε για υπερβολική ελευθερία, εντούτοις τα πραγματικά αίτια της ήττας εντοπίζονται -κατά τον Boockchin, τον Chomsky, κ.α- στη σταδιακή υπαναχώρηση των αναρχικών από τις καταστατικές τους θέσεις και τη ροπή προς τον συγκεντρωτισμό, που εξέφραζαν σοσιαλιστές και κομμουνιστές¹⁵.

Η σκέψη του Προυντόν και των άλλων αναρχικών είναι επίκαιρη όσο ποτέ και ίσως η καταλληλότερη να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της μετανεωτερικότητας. Η παγκόσμια ανισότητα, η μόλυνση του περιβάλλοντος, ο καταναλωτισμός, η ηθική και οικονομική κρίση καθιστούν την πραγματικότητα πολύπλοκη και δυσχερή. Παρ' όλα αυτά, θεωρώ πως, ακόμη και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της αναρχίας, ξεχνούν κάτι σημαντικό: η αναρχική κοινωνία δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθεί αμέσως, δεν είναι εφικτό οι άνθρωποι αυτοστιγμεί να συμβιώσουν αρμονικά στηριζόμενοι στα καλά τους ένστικτα. Πριν απ' όλα, οι άνθρωποι πρέπει να αποκτήσουν συνειδητότητα της ανελευθερίας τους και ύστερα να χρησιμοποιήσουν την αναρχική θεωρία σαν εργαλείο, με το οποίο θα διαμορφώσουν τη ζωή τους και ό,τι υπάρχει γύρω τους. Έτσι, όταν χρειαστεί να γκρεμίσουν, να έχουν ήδη δημιουργήσει κάτι καινούργιο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Errico Malatesta, *Anarchy*, 1891,

<http://www.marxists.org/archive/malatesta/1891/xx/anarchy.htm>

2. Andrew Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη,

2007, σελ. 344.

3. Colin Ward, *Anarchism as a Theory of Organization*, 1966,

<http://panarchy.org/ward/organization.1966.html>

4. Errico Malatesta, *Anarchy*, *ό.π.*

5. Γιώργος Ν. Πολίτης, *Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2012, σελ. 49.

6. Το 1850, ο Μπελγκαρίκ εξέδωσε δύο τεύχη ενός περιοδικού με την επωνυμία *L'Anarchie, Journal de l'Ordre*. Βλ. Peter Marshall, *Demanding the Impossible*, London, 1993, σελ. 434, πρβλ. Max Nettlau, *Ιστορία της Αναρχίας*, Αθήνα, 1995, σσ. 87-88, παρά Γιώργος Ν. Πολίτης, *Το δικαίωμα της πολιτικής ανυπακοής, ό.π.*, σελ. 50.

7. Andrew Heywood, *ό.π.*, σελ. 350.

8. *Ό.π.*

9. Victor S. Yarros, *Philosophical Anarchism: Its Rise, Decline and Eclipse*, published by The University of Chicago Press.

10. Π. Ζ. Προυντόν, *Ιδιοκτησία και Επανάσταση*, μτφρ. Μαρία Παπαδάκη, σελ. 70.

11. Πιοτρ Κροπότκιν, *Αλληλοβοήθεια. Ένας Παράγοντας της Εξέλιξης*, μτφρ. Δημήτρης Ποταμιάνος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.

12. Μάρει Μπούκτιν, *Οι Ισπανοί Αναρχικοί. Τα ηρωικά χρόνια 1868-1936*, εκδ. Βιβλιοπέλαγος, Αθήνα, 2011, σσ. 66-71.

13. Μάρει Μπούκτιν, *Η ισπανική επανάσταση του 1936 – ένας κριτικός απολογισμός*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1995.

14. James Joll, *Οι αναρχικοί*, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1975.

15. Γιώργος Ν. Πολίτης, *Ελευθερία και εξουσία, καταστατικές αρχές κοινωνικής φιλοσοφίας*, εκδ. Έννοια, Αθήνα, 2010, σελ. 211.